

לשוננו לעם

עורכים: א' איתן ומ' מדן

כרך לו, תשמ"ה

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

הקילון בפאר ומזדקף כְּבֶלֶט לרקיע. והוא מסמיך פאזתה תמונה:
 "גיב איך ראפטום א בייג דעם קרענעצע-זשוראָוול, אן ער
 שטעלט זיך אויף ווי א שטאַרץ צום הימל" (שם 41). לאמור:
 הרי אני בחטיפה מרפין את קילון הפאר, והוא ניצב כְּבֶלֶט זקוף
 כלפי שמיא. וראה מה שמביא נחום סטוטשקוב באוצרו, סי'
 130, ערך וְרטיקאליות, ובכלל המליצות: קוממיות בעמידה,
 דיבאָם, שטאַרצעאָם. ובסי' 158 ערך: בליטות, הפעלים שטאַרצען,
 ארויס טאַרטשען וכו'. ונסיים בשם-עצם בלשון רבים, פכתוב
 לייב קופרשמידט: "און ערגער נאָך פון טויט, קומט אָן / דאָס
 לעבן אויף די שטאַרצען / פון אָפגעזעגטע נפטרדיקע שטאַמען"
 ("מיט אָפגעברייטע פינגער", תשל"ה, עמ' 75). ושיעורו:
 וגרועים מן המות. הם החיים על בלטי-הגדם של גזעים נסורים
 שמתו.

(הסיום יבוא)

חיים אהרנוביץ

הורתם בעברית ולידתם בידיש

א. 'מעשה קונדס'

קונדס', לפי המילונים העבריים האחרונים, הוא פינני

1. קונדס להבדיל מקונדס / קונדיס = מוט. מטה בלשון חז"ל, וגם
 קונטוס (מיננית ומרומית), כגון: נעץ ד' קונדיסין בארץ וסיפך על גבו
 (סופה ד ע"ב), ובפסיקתא דרב פהנא, ויהי ביום פלות משה: ר' שמעון דסכנין
 בשם רבי לוי אמר: בשעה שאמר הקב"ה למשה עשה לי משכן, היה לו להביא
 ד' קונטיסין ולמתוח את המשכן עליהן וכו'.

עממי לשון ובמקניט בתחבולי ערמה, כמשמעו בידיש:
עושה תעלולים במשובה ומתעתע פדי להקניט. הוא נזכר
לראשונה, לפי מאקס וויינרייך, ב"ספר הקונדס", וילנה 1824.
מנדלי מוכר ספרים גרס ב"קליאטשע" ("פוסתי") "קונדעס —
קונדייסים"². בפי העם רווח הצירוף "מעשה קונדס", המרמז
על סיווג מעשה משובה על ידי היקש למעשה קונדס.

א' בן-יהודה לא הכניס את "קונדס" למילונו. סבור היה,
שאינה מלה עברית. חוקרי לשון פלפלו סברות שונות בדבר
מוצאה, והצד השווה שבהם הוא ההנחה, שמקורה סלאבי. מאקס
וויינרייך³ ראה את מוצאה מן הפולנית פנדאי, שפה kundys
הוא פינוי לכלבלב כמו פודל, על פי המילון הפולני האטימולוגי
של A. Brückner. סברה אחרת: kundel הוא כלב ציד בפולנית,
כלומר: הקונדס נחות הוא מפל אדם, בפי העם "לא בן-אדם"
(בידיש: ער איז נישט קיין לייט). ואפשר לשלשל את "קונדס"
עד לקונטוס מ-contundere ברומית, שעניינו נגיפה ומחץ,
ובהשאלה בין היתר: לתעתע, להכשיל, להביך, להקניט. כל בעלי
הרעיונות הללו פנו למקורות זרים, מקוצר ידם למצוא מענה
לבעית הייחוס של "קונדס" לפי מקור משלנו, והם רופפים
ביסודם.

רמז לכיוון של פשוט באוצר הלשון שלנו ניכר בצירוף
"מעשה קונדס", שהוא עברי וידי ברוחו, כמו "מעשה חשב".

2. קונדס — קונדייסים, כמו בידיש: טלית — טליתים, תענית —

תעניתים, שחרית — שחריתים, פרנס — פרנסים.

3. מאקס וויינרייך, געשיכטע פון דער יידישער שפראך, פרך א', סעיף

13, 81, והערה בכרך ג' שם.

'מעשה קדרה', וביידיש 'מעשה סוחר'. והרי מעשה מסוג הצירוף הזה בפסיקתא דרב פהנא, פסקה יב, בחודש השלישי: "א"ר אבא: דברי תורה נמשלו פקו נדיטין⁴, מה קונדיטין הזה יש בו יין, יש בו דבש, יש בו פלפלין, אף דברי תורה פן: יש בהן יין, כי טובים דודיך מיין (שה"ש א, ב), יש בהן דבש, ומתוקים מדבש (תהלים יט, יא), יש בהן פלפלין, אמרת ה' צרופה (שם יח, לא)". ובאותו העניין שם: "אמרת ד' צרופה (שמואל ב' כב, לא), אלו הפלפלין"; ועל זה אומר שלמה באבער בהערתו על אותו הפסוק, בפסיקתא דרב פהנא הנ"ל: "לדעתי פירשו צרופה כמו צרובה, מלשון ועל שפתיו פאש צרכת (משלי טז, כז), וכן צרכת השחין (ויקרא יג, כג), וגם הפלפל הוא פאש צרכת. ומזה צורבא דרבנן, הוא גם פן מלשון צרכת".

קונדיטון (מיננית ומרומית) הוא יין מתובל בדבש ופלפלים, ונזכר בכמה מקומות בתלמוד ובמדרשים, ויש להניח, כי *vinum conditum*, הוא היין המתובל הזה בשמו הרומי, היה שמו הולך לפניו, והתואר *conditus* למין זכר היה נהיר לאבות אבותינו, שהוראתו "מתובל בתבלים". והנה "מעשה קונדיטוס" / "קונדיטין", שיש בו מתיקות של יין צרב לחך וחרירות צורבת של פלפל פאחד, ואף על פי כן משקה מענג הוא, ואין סולדים ממנו בשל חריפותו — היינו מתוק וצורבני, מעין הכינוי "צבר מתוק ודוקרני" בעברית של ימינו. מעשה קונדיטוס הוא אפוא תופעה שמתייחסים אליה בסלחנות, אף שיש בה גילויים שאינם מרנינים לב בתחילה, ובכל זאת מתרצים לה ומקבלים אותה בחביבות.

4. קונדיטון וגם קונדיטין רווחים במקורות.

הוא קונדס, הוא קונדיטוס, לאמור: חביב, פעלתן ונמרץ, וכשרון לו לתעתע בתחבולות ליצנות ובהערמה, אך בסופו של דבר המתח מתפוגג, ובמקומו בא החיוך, ועמו הרוח הטובה. לילד שובב כזה קוראים במשפחה ביידיש: "ער איז א קונדס, ער איז א שטיפער" (=קונדס הוא, שובב הוא), ואין נותנים דופי במעשי משובה שלו. קונדס הוא קונדיטוס, בהבלעת טי"ת⁵, הריהו "מותק מתובל בפלפל".

אכן שלשלת היוחסין של קונדס מתייחסת ללעז, אך זה נקלט וגויר בלשון חכמים, ושימש דימוי עממי במשלי האגדה שבמדרשים, פגון זה של דברי תורה המשולים לקונדיטון. מה יותר יהודי מזה? לפיכך יש לשער, שהמלה קונדס נקלטה בגולת אירופה לפני התקופה הקדומה של יידיש-בראשית, פשאבות אבותיהם של הצ'כים והפולנים הקדמונים עדיין היו נעים ונדים מערבות דרום-רוסיה של ימינו צפונה ומערבה, וליהודי תפוצות אשכנז עדיין לא הייתה שום זיקה ללשונותיהם.

5. וכדומה: קלגס, מרומית caliga (נעל צבאית), caligatus (נועל נעליים צבאיות).